

SHUR C. MANGILAYA

Ang may-akda na si Shur C. Mangilaya ay ipinanganak at kasalukuyang nakatira sa Bagacay, Ibajay, Aklan. Ang kaniyang mga akdang tula, tulang pambata, maikling kuwento, kuwentong pambata, dagli, komiks script, at sanaysay sa Filipino, Hiligaynon at Akeanon ay nalathala sa mga antolohiya, journal, magasin at pahayagan. Gaya ng *Ani 36*, *Ani 37*, *Ani 38*, *Ani 39*, *Ani 40*, at *Ani 41* ng Cultural Center of the Philippines. *SaNag 11* ng University of San Agustin Press. *Wagi /Sawi* ng University of the Philippines Press. *Peter's Prize* ng TPSN Foundation, *PangMasa* ng *The Philippine Star*. *Lidayway*, *Hiligaynon*, at *Philippine Panorama* ng Manila Bulletin. *Poetika 2*, *Kasingkasing 4* ng Kasingkasing Press. *Hindi Ito ang Panaho para Mamayapa* ng KATAGA. *Nostalgia* ng Samahang Lazaro Francisco. *Aksyon*, *Katastropiya*, at *Mabaya* ng 7 Eyes Productions. *Alaala ng mga Pakpak* ng Komisyon sa Wikang Filipino (KWF). *Kathang Haka* ng UST Publishing House.

Kasapi ng KATAGA (Samahan ng mga Manunulat sa Pilipinas). *Hae-o ag Eusong*, *Mga Binaeaybay* ang kaniyang unang aklat ng Tula sa Akeanon, na inilathala ng Kasingkasing Press, 2019. Kasalukuyang kawani ng lokal na pamahalaang bayan ng Ibajay.

Tag-Ilaya

ni Shur C. Mangilaya

HAEOS gasangbuean eon si Jules sa isla it Boracay. Imaw ro nagabuyot it mga trabahador sa *construction* sa ginapatindog nga hotel sa atubang it baybayon sa sitio Bolabog sa Brgy. Balabag. Rong nagakontrata sa *construction* hay ro anang tiyo nga *Architect* nga igmanghod it anang nanay.

Mabuhay eon ro tiyo ni Jules sa isla it Boracay. Nakaangkon eon man it kaugalingon nga baeay ag eugta sa may sitio Din-iwid. Natawo ag nagbahoe ro tiyo ni Jules, kaibahan ro anang nanay ag iba pang mga igmanghod sa banwa it Ibajay. Sa makaron hay ro pamilya lang nanday Jules ro nabilin nga naga-istar sa Brgy. Poblacion sa banwa it Ibajay. Kaibahan it anang tiyo nga nagapangabuhi hay ro asawa kara ag tatlong mga maintok nga mga unga.

Ro sambilog pa nga kabangdanan nga gusto nga makatrabaho ni Jules sa Boracay, bangud sa natabo nga pagbueog-eag nanda sa anang nobya. Indi mabaton-baton ni Jules rong natabu kanda sa anang nobya. Nga haeos sobrang tatlong dag-on man nana nga nakarelasyon, katong nagaeskuyla pa sanda it kolehiyo sa Manila.

Gulpi nga nag-asawa ra it isaea ka seaman. Ngani bangud sa natabo hay ginpakamayad nana nga magtrabaho anay sa isla it Boracay. Agud maskin paalin hay maumpawan ro ana nga ginabatyag nga sakit sa baeatyagon.

Sa pilang beses ni Jules nga magwarang sa isla it Boracay, hay maabu eon man ro ana nga mga nakilaea. Kapin pa kon may mga paeanawon nga mga kasadyahan ro ana nga tiyo hay ginapamunot imaw ag ginapakilaea kana ro mga kakilaea kara nga mga daeaga. Sayod sa anang tiyo ro natabo nahanungod sa anang paghigugma. Ngani ginabuligan kara nga malipatan ro mapait nga nadangatan sa anang kabuhi. May iba pa nga mga daeaga nga ginapakilaea ro ana nga tiyo kana, nga manami ro mga trabaho sa hotel ag *resort*. Apang balewala kana nga makipagbaeaylohan kanda it mayad nga buot. Maskin nasayuran nana nga may kaila kana, hay owa nana ginataw-i it hayga nga mag-eawig ro andang pagkilaeahan.

Sa matuod-tuod, may ipabugae man si Jules kon ro pagahambaean hay nahanungod sa anang pagkaeaki. Guwapo, manami ro eawas ag may kataason. Kabangdanan nga maabu ro nagakursunada kana. Nangawa man eani imaw nga kon ham-an sa isaea eang ka baye nana gin-uyang ro anang baeatyagon.

Sambilog nga ginakontrata sa anang tiyo hay isaea ka bukon eon gid man it mabahoe nga hotel nga ginapatindog sa may sitio Bolabog. Imaw ro ginsaligan it ana nga tiyo nga magdumaea it mga panday nga trabahador sa nasambit nga *construction project*. Bangud may isaea pa nga mas mabahoe nga *resort* nga ginakontrata it ana nga tiyo sa may sitio Pinaungon.

Maabu man ro mga tinawo nga ginabuytan ni Jules. Haeos mga Aklanon nga kaeabanan hay halin sa andang banwa it Ibajay

ag kaiping nga banwa it Nabas. Ag ro iba hay halin pa sa mga probinsiya it Romblon ag Antique. Sangkuro pa eang man ro anang nasayuran sa *construction*, kon sa *actual* eon ro paga-istoryahan. Maskin nakatapos pa imaw it kursong *Civil Engineer*, hay ginaako nana nga may kakueangan pa gid gihapon imaw it mga nasayuran. Apang ginpromisa nana sa ana nga tiyo nga tinguhaon gid nana nga makaantiguhan it mayad. Kapin pa nga haeos adlaw-adlaw man ginabisitahan it ana nga tiyo ro andang ginaobra ag ginaturo ro mga kinahang-eang nga ueobrahon. Sambilog pa, nga ro ginasaligan nga *foreman* hay ana eon man nga kasugot ag nangin amigo.

Sa *site* man mismo nagatiner ro iba nga mga trabahador. May anda nga binaeay nga payag nga human sa *coco lumber*, ginsugpon-sugpon nga *plywood* ag yero sa may likod it andang ginaobrahan. Kada hapon naga-uli si Jules sa sitio Din-iwid. Kada Sabado it hapon pagkatapos it ilabas ro sweldohan ag ro pag-ueoli it mga trabahador sa andang mga ginauliang lugar.

Kon amat ro iba hay nagaaeyatan nga mag-inoman, pagkatapos it trabaho. Ag ginasugtan man it ana nga tiyo, basta owa eang kuno it gulo. Sa pilang domingo eon man nga nakaibahan ni Jules ro mga trabahador hay nangin maeupot eon ro andang pagsinaeayo. Manami ro pagtahod kana it mga trabahador, bangud sa ginapakita man nanang kabuot kanda. Sayod nana kon paalin makipag-ieiba it mayad sa mga kubos nga mga tawo. Nadumdoman pa nana ro anang mga inagyan nga pagbinarkada anay sa mga taga *squatter* nga maeapit sa andang baeay dati sa Pandacan sa Manila.

ISAEA ka hapon, adlaw it Huwebes. Pagkatapos it trabaho hay nag-aeyatan ro pila ka mga Ibayhanong trabahador nga mag-inoman. Bangud *birthday* kuno it andang kaibahan nga piyon. Maw

man gali nga nabatian kaina ni Jules nga may nagakinanta it *happy birthday* samtang nagatrabaho Ag pagkatapos hay magsueonlogan ag maghinibayag.

“Engineer, hambae nanda kon puydi ka kuno makainoman namon hinduna?” pangutana it *foreman* nga si Tay Doming kay Jules.

“Ham-an, may alin kon?” pangutana ni Jules.

“Birthday kuno ni Andong, Engineer. Tag akong gumankon nga piyon,” sabat ni Tay Doming, nga tiyuhin ag kasimanwa man ni Andong nga Ibayhanon.

Nadumdoman ni Jules ro andang ginatawag nga si Andong. Tag mabukod nga eaki, nga bukon eon gid man it mataas pero guwapo. Bata pa man ro pangidaron. Eaom nana dati hay nagmunot eang ra kay Tay Doming sa Boracay bangud *summer*, ag bangud owa eon man it klase sa eskuylahan. Apang suno man sa sugid ni Tay Doming hay naga-eskuyla gid man dati si Andong. Ugaling nagpae-at, agud makabulig sa mga ginikanan ag mga igmanghod.

“Sige, a. Hinduna lang ako mauli,” hambae ni Jules. Naila man eani imaw agud makaiba ag makaistorya man nana ro anang mga trabahador.

Naghiyom-hiyom gid si Tay Doming pagkabati sa hinambae ni Jules. Sa matuod-tuod, kara eang man nana makaibahan ro mga trabahador sa inoman. Dati eon man nanda imaw nga ginasinampit, ugaling hay owa pa sa anang buot nga makipag-inoman kanda.

Longneck nga *hard* ro ginbakae it mga trabahador. Nagbakae man sanda it kasudlan it baka nga obrahon kunong goto ag mabahoe nga isdang ihawon para pangsumsuman. Ginpangutana pa nanda si Jules kon nagainom it *hard*. Owa eon imaw nagbalibad bangud basi

magbakae pa sanda it *beer* nga may kamahaeon. Ag sayod nana nga nag-*vale* man lang sanda kaina sa anang tiyo agud mag-aeamutan.

Haeos nakipag-inoman man ro tanan, pagkasayod nga kaibahan nanda si Jules sa inoman. Manami ro anang pamatyagan ag nakapalipay man kana ro pag-ieieiba ag pagsugilanon sa mga trabahador. Nasayuran man ni Jules nga nailaan man nanda imaw nga magdumaea kanda. Agud mangin manami pa ro andang pagsinaeayo sa inoman, nagpabakae pa imaw it dugang nga mga ieimnon ag sumsuman

HALIN nga nakipag-iba si Jules sa anang mga tinawo sa inoman hay nangin maeupot pa gid ro anda nga pagsinaeayo sa kada isaea. Nagadinanghaean eon sanda ag nagasueonlugan. Kapin eon kay Andong nga nangin maeapit eon nana nga amigo. Haeos indi eon gid man abi mag-eayo ro pangidaron nandang daywa. Daywang dag-on malang ro gueang nana kay Andong. Kon amat, ginasampit pa nana si Andong nga magmunot sa baeay it anang tiyo, Ag kon abutan it silom sa paghatod nana kay Andong sa *site* hay nagahapit anay sanda sa restawran ag magkaon it ihapon.

Nataeupangdan ni Jules kay Andong nga may deskriminasyon gali sa andang banwa it Ibajay ro mga Tag-ilaya. Tag-ilaya ro tawag sa mga tawo nga naga-istar sa banda ilaya sa mga kabukiran ag kagueangan nga maeayo eon sa banwa ag kapatagan. Halin pa kato, ro pagtratar sa mga Tag-ilaya it mga tawong taga banwa hay mga bukidnon, kueang sa kaeam ag mga inosente kapin pa sa bag-o nga mga kagamitan. Kaeabanan kuno abi sa andang mga ginikanan ag katigueangan hay mga owa it badwan. Kueang sa iniskuylahan ag ro iba hay owa gid eani nakaiskuyla bisan sa elementarya. Apang

sa pagtaliwan it mga dinag-on, nakaiskuyla eon man ro ibang mga ulihing tubo sa hayskul ag mangin sa kolehiyo. Kapin may una eon nga Aklan State University sa banwa it Ibajay.

“A, Engineer... puydi ka baea namon maimbetar sa among lugar?” sampit ni Andong kay Jules. Isaea ka adlaw samtang nagakaon sandang daywa it ihapon sa restawran.

“Ha?...ham-an may alin idto sa inyo?” pangutana ni Jules.

“A, may binayle abi sa among barangay sa Sabado,” sabat ni Andong.

“Ham-a’t may binayle?”

“Maeapit lang abi ro pista sa among barangay. Harang katapusang Sabado it Mayo.

“Maeapit lang gali, daywang dominggo lang.”

Nadumdoman ni Jules nga nakapromisa gali imaw samtang nagaieinom sanda sa nagtaliwang *birthday* ni Andong, nga mamunot imaw kanda sa kapistahan pat-a it andang barangay. Apang bukon pa man it pista hay ginasampit eagi imaw ni Andong. Ginpaino-ino anay nana it mayad. Bukon eon gid man abi imaw it mahilig sa binayle. Bisan may binayle sa andang banwa sa plaza, owa man imaw haeos nagaagto. Kon makaagto man hay owa imaw nagasaot.

“Maw eani nga gusto ka kunta namon nanday Tonyo ag Indo, nga makaagto ka eagi sa among lugar, bago magpista,” hambae ni Andong. Nga ro anang ginhingadlan nga daywa hay ro mga kaibahang piyon sa trabaho. Ag kapareho man kay Andong nga mga miron pa.

“Sige, a mayad eani ron agud kaantiguhan eon ako kon magbalik sa pista.” sabat ni Jules.

Adlaw eon nga Biyernes, apang matsa kabuhayon hingan sa pamatyagan ni Jules. Martes pa it gabii imaw ginsampit ni Andong.

Excited gid hingan imaw, bangud gusto man nana nga makaagto sa mga lugar nga owa pa nana maagtuni. Kumbaga bag-ong *adventure*. Nasumo eon man imaw sa siyudad ag haeos ro isla eon man it Boracay, hay owa eon it pinagkaiba sa Manila nga magulo ag masangag. Agud makita man nana kon mauno gid ro ginapabugae nga lugar nanday Andong. Owa pa man abi imaw makaagto sa mga lugar sa ilaya. Bangud kato anay nga tiempo hay makahaeadlok mag-agto sa nasambit nga mga lugar, bangud sa presensiya it mga rebelde nga NPA.

SABADO it hapon, pagkasuweldo it mga trabahador hay nagpanaw sanday Jules kaibahan ro iba pang mga trabahador nga nagtabok paagto sa Brgy. Caticlan. Nakabaton man imaw it ana nga suweldo sa sueod it sang domingo. Pero mabahoe gid ro ana nga ginbaeon nga kwarta. Maskin paalin hay may natipon eon man imaw umpisa nga magtrabaho sa Boracay.

Haeos pueonuan gid it pasahero ro mga *jeep*. Bangud maabu ro kadungan nanday Jules nga nagaueoli halin sa Boracay. Haeos gasang-oras pa ro andang biyahe bago makaabot sa banwa it Ibajay. Naghapit anay si Jules sa andang baeay sa banwa agud mag-eaong sa anang ina nga mamunot imaw sa Minaa. Nakibot ag nahawag gid ro ana nga ina. Pero sa anang pabangdan nga nagapakig-angay eamang imaw sa anang mga tinawo sa trabaho hay nagsugot man dayon ra. Nagbueog-eag eon man ro mga trabahador nga mag-ueoli sa anda-andang mga barangay sa Ibajay. Nagpahanumdom man eani kana ro *foreman* nga si Tay Doming nga maghaeong gid sa andang pamanawon paagto sa Minaa. Sa Brgy. Polo nga maeapit sa banwa

naga-uli si Tay Doming ag ro ibang mga panday. Magkaibahan man ro sangka paagtonan sanday Jules, Andong, Tonio, ag Indo.

Daywa ka habal-habal nga motor ro gin-arkila ni Jules. Kaibahan nana nga angkas sa motor si Andong. Ag sa sambilog nga motor hay magkaangkas man sanday Tonio ag Indo. Napanuhan nana nga may kabuhayon ro andang biyahe. Haeos pigado ag batsihon ro karsadahon sa kilid it kabukiran ro andang ginaagyan. Nagahawag man imaw, ugaling naila man kapin pasaka ag paubos nga karsadahon sa kabukiran. Makaron eang nana nasamitan ro makarang klaseng biyahe nga sakay it motor. Nakaabot sanda sa lugar nga pueonduhan it mga motor sa Brgy. Aparicio.

Pagkapanaog sa motor, sangkuro anay nga pahuway ag ginumpisahan eon dayon ro andang pamanawon. Maghalin sa Aparico hay makalimang beses pa sandang nagtabok sa suba paagto sa Minaa. Namag-uhan imaw sa pagtinikang ag nakabatyag it paeamuytoy it batiis. Haeos daeagkong kabatuhan ro andang ginaagyan sa binit ag tunga it suba. Hinapo imaw samtang nagatukad ag nagapanaog sa bukid. Nakabatyag eon imaw gaoy apang owa gid nagpahalata sa mga kaibahan. Pilang beses man sandang nagpahuway, bangud sayod nanday Andong nga bukon pa imaw it anad sa mga makarang paeanawon.

Bisan nakabatyag it kagaoy hay nakapatigayon man kay Jules it kalipay ag katawhayan ro lugar. Owa imaw ayawi sa pagtangka sa mga nagaeungay sa daeanon nga mga daeagko ag maeambong nagakasari-sari nga mga puno it kahoy. Ro malimpyo nga nagailig nga tubi sa suba nga pilang beses gid imaw naghilam-os sa maeamig-eamig nga tubi. Nabatyagan ni Jules ro matuod-tuod nga kalinong sa tunga it malikot nga kagueangan. Ro huni it mga pispis nga

matsa sonata sa anang pamatian. Ag sa kada padayon nanda nga pamanawon, ginapilit nana nga makasarang sa mahaba nga paeanawon. Gakaduea ro anang kagaoy bangud sa kabueosog nga mga manaming taean-awon sa palibot.

Nakasapoe sanday Jules sa baeay nanday Andong nga nagapaeamuytoy ro ana nga mga siki ag batiis. Nahum-og it hueas ro anang suksok nga eambong. Nag-ueoli man anay sanday Tonio ag Indo sa andang mga kaugalingon nga baeay. Ginpakilaea imaw ni Andong sa anang mga ginikanan nga sanday Tay Puloy ag Nay Ason. Nalipay man imaw sa manami nga pag-abi-abi kana it bilog nga pamilya ni Andong.

Pagkatapos it pagpakilaea sa kada isaea hay nag-ilis ag nagpahuway-huway anay si Jules sa isaea ka maisot nga kuwarto sa may palaylay nga kusina. Maangan-angan hay gumuwa imaw it baeay ag nagpanaw-panaw samtang nagatangda sa nakapalibot nga kabukiran ag kagueangan. Dumayaw imaw sa mga bugna nga dunang manggad it lugar. Nagsueod sa anang paminsaron nga bukon eang it una ag ulihi nana nga pag-agto sa lugar nga anang ginatindugan makaron. Bangud nailaan nana ro kanami ag kalinong it lugar.

Pumungko si Jules sa mahabang bangko nga butong sa idaeom it mabahoe nga puno it kasya. Sa pihak ag sa pihak ro mahaba nga bangko nga may papag man nga butong sa tunga kara. Haeos nageayong eon ro maeambo nga mga dahon it kasya sa bangkoan. Nabatyagan nana ro maeamig-eamig nga huyop it hangin. Nagsueod sa anang paminsaron ro siyudad it Manila. Pero pilit nana nga ginaduea sa anang isip ag indi dapat magsaeot ro anino it siyudad sa anang ginakahimtangan makaron.

“Engineer, pamahay anay’ta,” hambae ni Andong.

Nakibot si Jules sa limog ni Andong nga nagapahilangop samtang may daeang einaga nga balingka sa maeukong.

“Saeamat gid, ‘Dong,” hambae ni Jules ag bumuo it sambilog.

“Pasensiya lang anay Engineer sa naabutan iya sa amon, a.”

“Hinugay eani it pangayo it pasensiya una, a,” hambae ni Jules. “Owa man kakon it problema.”

“Nahuya eani sanday Tatay ag Nanay kimo,” hambae ni Andong. “Maisot malang abi kuno ro among baeay.”

“Sus, a! Bukon mat-a it baeay ro akon nga ginaagtonan... importante, a ro mga tawong nagaistar sa baeay,” sabat ni Jules.

Maangan-angan hay napan-ohan ni Jules ro nagapahilangop nga bag-ong abot nga daywa ka baye. Isaea ka daeaga ag isaea ka unga. Sa paminsaron nana hay halin sa pagpanindahan ro daywa, bangud may bitbit nga mga dinaea. Pagkapan-o man ni Andong hay eagi-eagi karang ginsueang ro daywa ag ginbuoe ro ibang mga dinaea.

Ginpakilaea ni Andong kay Jules ro daywa ka baye, nga mga igmanghod. Ro daeaga hay si Marissa nga Isay ro hayo ag ro unga hay si Isabel ag Sabel ro hayo. Suno kay Andong hay tatlo malang sanda nga magmaeanghod. Hara ro kamagueangan, pangaywa si Isay ag si Sabel ro kamanghuran. Matsa nahuya pa ngani kunta si Isay kay Jules, apang sa pamilit ni Andong nga magkilaeahan sandang daywa ni Jules hay owa kabalibad si Isay.

Samtang nagakaon sanday Jules ag Andong it balingka hay pumungko sa atubang nana si Isay. Matag-od nga sueosugilanon sa kada isaea bago mag-eaong si Isay bangud may asikasuhon pa sa baeay.

Owa eon si Isay sa atubang ni Jules, apang sa anang paino-ino gihapon ro daeaga. Nag-eaong anay si Andong kana nga magbulig

it eaha para sa andang ilabas. Naaywanan imaw nga madaeom ro anang paminsaron. Ginaako nana nga maabu eon man nga mga baye nga anang unang nakilaea, pero iba ro anang nabatyagan pagkakita kay Isay.

Eain sa ibang daeaga si Isay kon anang ikumpara sa ibang mga baye. Bukon eon gid man it maputi, pero ro taas ag pang-eawason kara hay mahambae nga owa it eaki nga indi magkaila iya kara. Eakip pa nga nagabagay gid ro mahaba nga buhok kara sa kagwapahon nga uyahon. Ag may mga mata nga kon tumueok hay madaeom. Ginaako nana nga maskin una pa eang nga pagkilaea nana kay Isay, nakapukaw eon ra sa anang nagakatueog nga baeatyagon.

Nagabueoligan gid ro sangka pamilya nanday Andong sa pag-eaha it ilabas. Kanamiton ro andang mga einaha nga pagkaon. Nagkasugot sanday Jules ag Andong nga sa may papag lang sa idaeom it kasya sanda daywa makaon it ilabas.

Nagbueolig it dat-on it ilabas kanday Jules ag Andong sanday Isay ag Nay Ason. Nalipay ag nagpasaemat gid imaw sa mga ginprepara kanda nga ilabas. Bangud kon amat malang nana masamitan ro mga pagkaon nga gindat-on kanda.

May bisayang manok nga inubaran it saging nga pakoe, sinanlag nga patuyaw, Tinueang gutaw nga may eupos nga banag ag pinayukan it maeapuyot. May mahumot nga humay nga puti, itom ag kaki, nga suno kay Andong hay ginatawag nanda nga mitaw, tabilaw, kabanggi, o kamuros. Hinueasan gid si Jules samtang nagakaon it kanamiton nga ilabas. Ag samtang nagakaon sanda ni Andong, hay padayon man ro dat-on ni Isay. Kabangdanan nga kon amat hay indi nana malikawan nga magtan-aw sa daeaga ag magpasaemat.

“Kaon it mayad, Engineer, ha,” hambae ni Andong. ”Abu pa idto.”

“Maemaeen mat-a ro inyo ngara nga ginpreparar... kanamiton gid-a,” hambae ni Jules.

“Binukot gid abing manok ra nga bisaya,” hambae ni Andong, pagkakita kay Jules nga nagapang-os it paa it manok.

“Kananamon gid-a gali ro harang patuyaw,” singhan ni Jules.

“Nagsag-on gid eani si Tatay it ueang ag patuyaw kabii. Bangud ginpahisayod ko eagi kay Isay, nga mauli ako nga kaibahan kita karang Sabado.”

“Kapin man tag pinayukang gutaw ngarang may eupos nga banag,” padayon ni Jules. “Manamit.. kapin pa mahaeang-haeang.”

Pagkatueongnan it ilabas nanday Jules ag Andong hay nagdaea si Isay it sangka sapad nga eutong saging nga tundan ag pilang siad nga eutong kapaya. Nabusgan gid it husto si Jules. Ro anang nabatyagang kagaoy kaina sa andang pagpinanaw, pagtabok sa suba ag pagtukad sa bukid hay matsa naumpawan sa kinaon nga ilabas.

Nataeupangdan ni Jules nga may pagkamahuyaon nga daeaga si Isay. Bangud samtang ginatinueok nana kaina ro daeaga hay nagadinungok. Nahuya pa gid man siguro ra kana bangud bagohan eang sanda nga nagkilaea. Apang kon makit-an eani nana nga nagahiyom-hiyom ro daeaga, nabatyagan nana ro durong kalipay.

Maangan-angan hay nag-eubog-eubog anay sa bangko sanday Jules ag Andong agud magpahuway-huway. Natueogan si Jules ag kat nagbugtaw, owa eot-a si Andong sa pihak nga bangko. Pagbangon nana hay nagapahilangop eon man si Andong halin sa andang baeay. Nag-eaong anay ra kana nga may ginaagtonan sa pihak nga bukid.

Owa eon pagsugti nga pamunton imaw ni Andong bangud mas malisod kuno nga mayad ro daean paagto idto. Ag bago magpanaw hay gintawag ni Andong sanday Isay ag Sabel nga ibhan anay imaw agud may kaistorya. Ginbilinan kara ro daywang igmanghod nga indi imaw pag-aywanan ag tatapon kon may kinahang-ean.

Nagapamatyagan sanday Jules ag Isay, samtang ro kamanghuran nga si Sabel hay nagaebog-eubog sa bangko.

“Hay, Sabel... pagbangon una, kahuya kat imo ngara,” hambae ni Isay kay Sabel. “May bisita kita uy... si, Engineer,” samtang ginakusi sa batiis si Sabel.”

“Pabay-i eang ‘maw, ‘Say, basi ginaduyog mat-ana si Sabel,” hambae ni Jules. “Owa mat-a kakon ron, a.”

Manami ro pag-istoryahan nanday Jules ag Isay, samtang si Sabel hay natueogan sa bangko. Nasayuran ni Jules nga *graduating* eon gali sa pagkamaestra si Isay sa sunod nga dag-on. Nagaeskuyla ra sa Aklan State University sa may Brgy. Colong-Colong nga maeapit sa andang banwa. Sa tiempo abi ni Jules hay owa pa haeos it nagaeskuyla sa hayrang eskuylahan, bangud dati hay isaea pa eamang ra ka *technical ag industrial school*. Apang kat mag-umpisa ra nga nangin State University hay nagdugang it pilang mga kurso, ngani maabu eon ro nag-ieiskuyla iya kara.

Maabu gid ro mga nasayuran ni Jules nahanungod sa kaugalingon ni Isay ag sa pamilya kara. Ro tanan man nga mga nakataliwang inagyan nana hay gin-istorya man nana kay Isay. Apang ro anang mga inagyan sa paghigugma hay ginlilong gid nana sa daeaga. Ginaako nana sa anang kaugalingon nga nagkutob ro anang tagipusuon kay Isay, bisan una pa eang nanda nga pagkita ag pagkilaeahan. Nagapati imaw nga isaea gid ka maayad-ayad

nga mga tawo ro pamilya nanday Andong ag Isay. Mabahoe ro anang pagpasaeamat, bangud nga gintaw-an pa imaw it hayga nga makakita it isaea ka bayeng nagpukaw euman sa anang baeatyagon. Ro kaguwapa ag mayad nga kabubut-on ni Isay ro nagpatigayon kana it bag-ong paghigugma.

Kon amat hay nagasalida sa paminsaron ni Jules ro anang dati nga nobya sa Manila. Pero ginapilit nana nga dueaon sa anang paino-ino. Maskin ikumpara nana ro kaguwapa ag ro pamatasan ni Isay sa anang dating nobya hay may pagkaeain gid ro daeaga. Masinueundon ra sa anang mga ginikanan ag matatapon sa mga igmanghod. Bukon it kapareho sa anang dati nga nobya nga may pagkasuplada. Ag maskin sa mga ginikanan hay may pagkasupae nga baye. Sa makaron hay kaatubang nana ro isaea ka baye nga kon siin hay tag ginausoy-usoy it haeos tanan nga mga kaeaeakinhan nga mangin nobya o mapangasawa.

TUNOD eon ro adlaw kat nag-abot si Andong, kaibahan sanday Tonio ag Indo. May daea sanda nga daywang galong tuba, kaserola, ag bay-ong. Hato gali ro ginpanaw ni Andong kaina. Nagtangway gali sanda it tuba sa anang tiyo nga mananggiti sa pihak nga bukid.

Nagkaeasugot sanda nga mag-inoman sa may bangko sa ginaea'yongan nga puno it kasya. Sa unang eag-ok ni Jules it tuba sa baso hay nasamitan nana ro nagahalo nga aslum ag tam-is nga lasa kara. Ginhalikap nana ro anang tiyan ag nagtango-tango. Nakainom eon man imaw dati it tuba kada magdaea ro igkampod sa anang nanay sa anda kon bisperas kato it Ati-Ati kada kapistahan ni Señor Sto. Niño sa andang banwa it Ibajay. Sangka baso pa ro einag-ok nana ag mabaskog nga nagtalig-ab.

May binutang si Tonio nga pilang putos sa dahon it saging sa papag.

“Engineer... pagsumsuman anay,” hambae ni Tonio.

“Pinais?” pangutana ni Jules.

“Tinumkan ron, Engineer,” sabat ni Indo.

“A, hara gali ro ginatawag nga tinumkan,” hambae ni Jules.

“Paalin mag-obra kara?”

“Bayuhon anay it hae-o sa eusong ro mga ueang, asta matumok. Butangan dayon it niyog nga bangian, katumbae, dahon it batuan ag puston dayon it dahon it saging o hagikhhik ag eahaon.” isplika ni Andong.

Binuksan ni Tonio ro sambilog ag nagsamit si Jules.

“Mananam nga mahaeang-haeang!” hambae ni Jules.

Naghiyom-hiyom ag nagtueoeokan sanday Andong, Tonio ag Indo.

Nangawa si Jules ag gintueok si Indo samtang may ginahuhu halin sa matag-od nga butong nga medyo sunog. Pagkaeuad tanan, nahugoman nana ro kahumot-humot nga einaha.

“Hara, Engineer...samiti anay,” matsa may pagkabugaeon nga hambae ni Indo.

“Kahumot-humot gid-a. Ano man ra?” pangutana ni Jules.

“Binakoe ron, Engineer,” si Andong ro nagsabat.

“Nakabati eon ako it makarang eaha,” sabat ni Jules. “Galing owa pa ako kasamit kara.”

“Samiti anay kon kauyon ka kara, Engineer,” hambae ni Andong.

“Aeangan nga indi ako kauyon kara,” sabat ni Jules. “Sa hugom paeang, matsa nagahilab eagi ang tiyan.”

“Daywang bilog gid eani ro akon ngara nga binukot,” hambae ni Indo. “Agud ayawan’ta it sumsuman.”

Bumuo it sang kiwa si Jules ag nagsamit. Nalasaan nana ro kanamiton nga eahang binakoe. Ag sinundan it pag-eag-ok it sangka basong tuba.

Malipayon ro pag-ieieiba nanday Jules, Andoy, Tonio ag Indo samtang naga- inoman. Owa haeos nanda mapan-uhi ro paghilangop it gabii. Nagaeapnaag eon ro kadueom sa palibot. Naghambae ro nanay ni Andong nga paihapnan anay si Jules, apang nagbalibad eon imaw nga mag-ihapon. Bangud nabusgan eon imaw it kaabuon nga sumsuman.

Nagpangayat si Andong kay Jules nga magwarang hinduna sa plaza pagkatapos nanda it inoman. Bangud may ginahiwat nga binayle ro barangay. Nag-aeayatan sanda nga magsaot. Ginhinyo nanda si Jules nga magbakae it basket nga ginpaeanganan kay Isay. Bangud kandidata ra sa pagka reyna it barangay. Sayod eon man nana ro ginatawag nga binayle ag pagbaligya it basket. Dati eon man imaw nga nakasaot sa binayle, kaibahan ro anang mga kaeskuyla kato sa hayskul. Naisip man nana nga kon makabakae imaw it basket hay isaea man ra ka paagi nga makabulig imaw sa Brgy. Minaa, para sa paeabuton nga kapistahan it andang barangay.

Maabu eon ro nagasinaot sa tunga it plaza pag-abot nanday Jules, Andong, Tonio ag Indo. Nagtiner eang anay sanda sa guwa it plaza samtang nagatan-aw it mga gasaot. Nakita ni Jules si Isay sa sueod it plaza nga nagasaot it *sweet* ag kon amat hay *modern*. Nagob eon man ro gabii kat gin-umpisahan ro pagbaligya it basket it sangka kandidata.. Kat ginabaligya eon ro basket nga ginpangaeanan kay Marissa hay gintawag eagi ni Andong it sang libong piso, pabor

sa grupo ni JM. Ginhinyo it manugbaligya it basket nga magpakita sa tunga it plaza ro nagbakae it basket ni Isay. Ngani nagsueod sa tunga it plaza ro grupo nanday Jules ag nagbuoe it kapareha nga mga daeaga. Indi gid-a kunta imaw magsaot, apang sa pamilit man ag hinyo nanday Andong kana hay nagsaot lang man imaw, kapareha si Isay, samtang nagatukar ro *sweet* nga sonata.

Gintaw-an it hayga ro grupo nanday Jules nga makasaot it mayad. Bangud ro plaza hay para eamang kanda nga nagbakae it basket. Samtang nagasaot it *sweet* sanday Jules ag Isay, hay maabu kanda ro nagatinueok sa guwa. Kapin pa gid nga ginamitlang it manugbaligya nga ro nagabakae it basket hay halin pa sa Boracay nga si Engineer JM. Halin sa pinatag-od nana nga pangaeang Jules Masangcay. Sa huna-huna nana hay matsa bugaeon man imaw samtang kapareha ro isaea ka guwapahon nga daeaga it Brgy. Minaa. Samtang nagasaot hay ginatan-aw-tan-aw nana ro basket nga nakabutang sa bangko nga may kaibahang sang galong tuba sa tunga it plaza. Ginpahisayod man eagi ni Isay kana nga dapat gid hay sanda ro makabakae it pinakamahae nga kantidad, agud maangkon nanda ro basket. Bangud kutob eang sa alas tres ro oras nga gintaot it manugbaligya ag pagatapuson eon dayon ro pagpasubasta it basket.

Samtang padayon nga nagasaot ro grupo nanday Jules ag Andong hay may pila man nga mga mailington nga magbakae it basket sa mas mataas nga presyo. Apang owa gid pagbuy-i nanday Jules ro basket, hasta nakaabot gid sa kantidad nga tatlong libong piso. Gintaw-an man sanda it hayga it manugbaligya nga makasaot it mabuhay-buhay nga oras. Sayod nana nga mabahoe eon nga kantidad ro anang ginbakae nga basket. Apang owa eon nana pagkahilaki rong kuwarta. Bangud sa kalipay samtang kapareha si Isay sa pagsaot.

Hasta nga nag-abot ro oras it alas tres, nga nagapahisayod nga tapos eon ro pagbaligya it basket. Ag sanda ro nakabakae ag nakabuoe kara nga nakapangaeang kay Marissa.

Owa anay nag-uli sanday Jules, bangud gusto nana nga hueaton hasta nga mag-uli si Isay. Owa sanda kasayod nga nag-istorya eon sanda ni Isay kainang pagsaot nanda nga anang hueaton ro daeaga hasta mag-uli.

Katapusan eon ro ginabaligya nga basket apang ro nagabakae hay kutob eang sa manaba nga presyo. Ngani ginpakamayad ni Jules nga bakeon lang ra sa may mataas nga kantidad, aeang-aeang sa pagbulig eon gid nana sa barangay. Sa kantidad nga daywang libo hay naghinyo it bag-ong sonata sanday Andong. Owa eon nagsaot si Jules, nagpungko lang imaw sa kilid ni Isay. Ginpatukar ro sonata ag nagsinaot sanday Andong, Tonio, ag Indo it pahid. Nga suno sa istorya ni Isay kay Jules, hara ro saot nga haeos paborito ag kinaandan nga sauton it mga Tag-ilaya. Kapin gid sa Brgy. Yawan nga kaiping it Brgy, Minaa, ro pinakautbong ag pinakamaeayo nga barangay it Ibajay.

Nagahinibayag si Jules ag si Isay samtang ginatan-aw ro pagsaot nanday Andong, Tonio, ag Indo, kapareha ro tatlo ka mga daeaga sa tunga it plaza. Isaea ka saot nga madasig ro hueag nga hawig man sa saot nga balse. Maw nga ginatawag nga pahid bangud matsa may ginpahid ro mga siki it nagasaot. Nagabueoytan ro sambilog nga alima it magkapareha ag ro sambilog nga alima it eaki hay nagabuyot sa hawak it baye ag sa abaga man it eaki ro sambilog nga alima it baye. Hara ro ginatratar nanda nga *folk dance* halin kato sa andang lugar.

Daywa ka basket ro nabakae nanday Jules bago sanda mag-ueoli nga haeos tungang gabii eon. Bago sanda mag-uli, nagpasaeamat gid kana it husto ro mga nagpahiwat it binayle nga ginadumaeahan it kapitan it barangay.

Masadya ro gabii ni Jules ag indi nana mahangpan ro kakaiba nga baeatyagon. Owa imaw gaeom nga may mga lugar ag mga tawo pa gali nga makatao kana it kalipayan. Owa eon imaw it nadumdoman nga ibang bagay, kundi sa anang paminsaron hay ro mga tawo, pagkaon ag ro lugar nga anang ginakahimtangan makaron.

NAGBUEAW si Jules pagkahin-aga. Napan-uhan nana nga owa eon sa eugban si Andong nga kahulid nana sa katre sa pagtueog kabii. Nabatyagan nana nga nagapaeanakit ro ana nga ueo. Nagbangon imaw ag naghilam-os it tubi halin sa banga sa banggerahan. Nakabatyag imaw it hagan-hagan nga hatod it maeamig nga tubi. Gumuwa imaw ag nagpungko sa bangko sa idaeom it kasya. Owa gid nana makita si Andong sa sueod ag mangin sa guwa it andang baeay. Gintangda nana ro eangit nga haeos mataas eon ro silak it adlaw, nga nagapatimaan it maayad-ayad nga tiempo.

Nadumdoman ni Jules ro pag-inoman nanda kahapon it nakapasilom. May mga kalhit pang mga bilin-bilin nga kinaon nandang sumsuman sa papag. Matsa nahilong man eani imaw sa andang gin-inom nga tuba kabii. Nagsueod sa anang paminsaron ro pagsaot nanda ni Isay kabii kat nagbakae sanda it basket. Ro pag-uli nga kaibahan si Isay samtang nagabaktas sa madueom nga daeanon. Nakabatyag imaw it huya pagkadumdom nga matsa nakahambae hingan imaw kay Isay nga nagakaila imaw iya kara. Matsa nalipatan eon man abi nana ro iba pa nga mga natabo kanda kabii. Samtang

madaeom ro anang paino-ino, nakibot imaw pagkapan-o nga ginataw-an eon gali imaw it kape ni Isay.

“Mayad nga agahon, Jules... pagpamahaw anay,” hambae ni Isay. Samtang may daeang kape sa tasa ag mga einaga nga eutong saging sa maeukong.

Nakibot si Jules bangud owa nana napan-uhi nga may ginbutang eon gali sa papag si Isay nga pamahaw.

“A, saeamat gid, ‘Say,” hambae ni Jules.

“Nagpanaw gali sanday Tatay ag Manong Andong sa sapa,” hambae ni Isay. “Kainang agahon pat-a nga mayad.”

Pumungko si Isay sa pihak nga bangko.

“Ham-an?” pangutana ni Jules.

“Nagsag-on abi kabii si Tatay ag nagpanagon sa suba ag sapa,” sabat ni Isay.

Nagtango-tango si Jules.

Samtang nagapamahaw si Jules it einaga nga saging hay malipayon ro andang pagsugilanon ni Isay. Gindunganan man imaw sa pagpamahaw ni Isay. Pagkatapos it pamahaw hay padayon gihapon sanda sa pag-istoryahan nga daywa. Napan-uhan nana nga may mga butong it niyog sa idaeom it papag. Nga suno kay Isay hay ginsaka it tatay kara kainang agahon bago magpanaw. Binaeangka nana ro sambilog ag uminom it sabaw ag kumaon it butong. Pagkainom nana it sabaw hay matsa nakapaumpaw sa anang ginabatyag nga paeanakit it ueo. Nasayuran nana nga manami gali ro sabaw it butong kon may ginabatyag nga *hang-over*.

Maangan-angan hay nag abot sanday Andong ag Tay Puloy. May daea nga bangkat si Tay Puloy nga haeos puno it ueang. Si

Andong mat-a hay may bitbit nga tinuhog nga daywang mga daeagko ag mahabang sili.

Hinueasan gid it tudo si Jules samtang nagakaon it ilabas. Sinamitan nana ro sili nga mahaeang-haeang ro pag-eaha sa maeapuyot nga payok. Ag ro ueang nga einupsan it kapaya ag puso it saging nga pinayokan. Nabusgan gid imaw sa kanamiton nga gindatong ilabas. Ginpaino-ino nana nga kabay pa, bukon eang ra it ulihing pagkaon nana it mga kanamiton nga ilabas sa nasambit nga lugar.

NAG-EAONG ag nagpasaemat gid it husto si Jules sa mga ginikanan nanday Isay ag Andong. Nagtrato abi sanda kabii ni Andong nga pagkatapos it kaon it ilabas sanda mabalik sa Boracay. Agud makatueog pa sanda it sang gabii idto ag makaobra pagkahinaga it Lunes. Nakahimos eon man imaw it anang mga gamit sa *backpack* nga anang daeaeon.

Naengganyo si Jules kabii sa hinambae nanday Andong ag Isay nga baesa ro andang sakyan paagto sa Brgy. Colong-Colong. Isaea ra ka paagi it transportasyon nga halin pa kato anay nga tiempo hay ginagamit it mga Tag-ilaya. Ag hasta makaron hay padayon nga ginagamit it pila ka mga tawong taga ilaya, bilang kaeargahan it mga ginabaligya nga mga produkto halin sa ilaya paagto sa ilawod. Nga kon siin ro mabahoe ag maeapad nga suba it Ibajay ro ginaagyan. Gusto man nana nga masamitan gid bisan paalin ro makasakay sa baesa nga may kabuhayon ro biyahe. Nakikit-an man nana ro baesa pirme sa may binit it suba sa may Brgy. Colong-Colong kon makaagi imaw sa may mahaba nga tulay it Ibajay paagto sa Kalibo. Apang owa pa gid imaw makasakay bisan kisy sa baesa.

Ro sambato pa nga nailaan ni Jules hay mangin kaibahan nana si Isay sa pagsakay sa baesa. Nagsugid eagi kana kabii si Isay nga maagto man ra sa banwa pagkahin-aga. Bangud may ginaasikaso sa andang eskuylahan para sa paeaabuton nga pagbukas it klase. Bale sa tiya kara sa may Brgy. Polo nagauli si Isay ag nagaistar kon may sueod eon sa eskuylahan. Isaea ka barangay nga maeapit sa banwa ag sa eskuylahan it ASU.

Tatlo sanda nanday Andong ag Isay ro nagasakay sa sambilog nga baesa. Si Andong ro manugtukon nga nakapuwesto sa ulihi. Nakapuwesto man sa may unahan si Jules nga nagpresenta nga magbulig kay Andong sa pagtukon it baesa. Nagapungko eamang si Isay sa sangka sako nga maysueod nga mga balingka ag saging sa tunga it baesa. Sa sambilog nga baesa sa unahan nanda nakasakay sanday Tonio ag Indo nga nagabueos-bueos it pagtukon. Ginahibaygan eani imaw ni Isay kon magtukon, bangud indi pa imaw haeos kabaeo-baeo. Kapin sa masueog nga tubi hay nagapungko imaw it gulpi ag magpamuyot sa baesa. Mayad kon malinong ro tubi hay medyo maugan ro anang pagtukon sa baesa.

Maskin nagasip-eak it husto ro silak it adlaw, bukon man gid it mainit, bangud sa huyop it maeamig nga hangin. Owa gid maayawi si Jules sa pagtinan-aw it mga manaming taean-awon sa kada lugar nga ginaagyan it baesa sa daean. Makita sa binit it suba ro mga nagakaeain-eaing mga daeagko nga mga puno it kahoy ag daeagko nga mga bato. Pantaw man ro mga kataason nga kabukiran ag kagueangan sa palibot. Ag sa padayon nanda nga pagpaanod sa suba, owa gid imaw it pagkasumo nga magtinan-aw sa mga pananom sa binit it suba, kamana it mga kasagingan, kaniyogan, kakahoyan, kamaisan ag mga tinuean-on sa mga bakueod ag banlok.

Nagsueod sa paminsaron ni Jules ro siyudad it Manila, nga kisyay hay anang nangin ieistaran. Nga kon siin ro binit it suba hay ginatindogan it mga daeagko nga mga pabrika, nagakasari-saring mga *building* ag mga kabitkabit nga mga baeay-baeay it mga *squatter*. Ro kalimpyo ag katin-aw it tubi it suba nanda hay indi nana pag-ibaylo sa kahigkuon ag kabahuon nga suba it Pasig sa Metro Manila.

Suno kay Andong hay may kabuhayon pa ro andang biyahe, bago makaabot sa Brgy. Colong-Colong nga dungkaan it mga baesa. Idto nagadungka ro haeos tanan nga mga baesa ag may mga manugbakae man eagi nga mga negosyante. Kon amat eani kuno hay indi eon makaabot sa dungkaan, bangud may nagabakae man eagi sa ginaagyang mga barangay.

Kaeabanan gid abi kuno kunay Andong hay adlaw nga Lunes nagahalin ro mga Tag-ilaya kon nagabaesa. Bangud adlaw nga Martes ro *market day* sa banwa it Ibajay. Agud pagkaagahon hay makabaligya sanda it andang mga produktong ginkarga sa baesa, kapareho it mga balingka, kamote, saging, kantones, gutaw, eangka, kapaya, niyog, uling, kahoy nga panggatong ag iba-iba pang mga, prutas, tinuean-on ag mga pagkaon halin sa ilaya.

Bilib gid-a si Jules sa kamayad ni Andong kon sa pagtukon it baesa ro paga-istoyahan. Bangud kada may masumaeang sandang mabaskog nga sueog, mga euka ag daeagko nga mga bato hay madali eang kara tuknan kon siin paagihon it matayuyon ro baesa. Sa pamatyagan nana hay matsa ginaduyan-duyan imaw kapin pa kon madasig ro daeagan it baesa. Kon amat hay ginatan-aw nana si Isay nga mahipos nga nagapungko sa tunga it baesa nga nagapama'yongan.

“Engineer, pagpahuway eon,” singgit ni Andong kay Jules.
“Ako lang ‘saea ro matukon...malinong eon man ro tubi.”

“Ha? A, sige saeamat gid, ‘Dong,” hambae ni Jules.

Binutang nana sa baesa ro tukon ag amat-amat nga nagpaeapit kay Isay ag umiping it pungko sa sa euyo kara.

“Buhay pa baea ro atong biyahe, ‘Say?” pangutana ni Jules.

“Mga pila lang man ka barangay ro atong maagyan, bago kita makaabot sa Colong-Colong,” sabat ni Isay ag naghiyom-hiyom.

Ro mga hiyom-hiyom ni Isay hay nagahaead it paumpaw kay Jules sa anang ginabatyang nga kagaoy, hilab it tiyan ag kainit. Bangud nagadueot sa panit ro silak it adlaw, pinanghueasan gid si Jules. Mayad eani nakasukok imaw it kaeo. Binuoe nana ro sambilog nga *T-shirt* sa *backpack* ag nagpamunas it hueas.

“Pamahaw anay, Jules,” hambae ni Isay, samtang ginadawat kana ni Isay ro puto nga balingka.

“Saeamat, ‘Say...may baeon ka gid-a gali,” hambae ni Jules ag dinawat ro ginatao ni Isay.

Nadumdoman ni Jules ro anang dati nga nobya sa Manila nga nakapangasawa it *seaman*. Sa makaron nga panyempo, maskin ano pa kabahoe nga barko ro ginasakyan it asawa sa anang dati nga nobya, hay indi nana pag-ibaylo ro maisot nga baesang butong nga ginasakyan nana makaron. Kapin kaibahan nana nga sakay ro anang pinalangga nga si Isay. Nga nagahaead kana it bag-ong paghigugma ag matuod-tuod nga kalipay ag katawhayan sa anang kabuhi.

“Ikaw gid-a ngara ha, puro ka katuntohan,” hambae ni Isay ag naghibayag samtang ginakusi si Jules sa kilid.

Nabatyagan ni Jules ro sakit it kusi ni Isay. Dinakop nana ro alima ni Isay ag binuytan it mayad. Tinueok nana it madaeom ro daeaga samtang nagahibayag. Naghibayag man dayon imaw nga may mabahoe nga pag-eaom sa anang paminsaron. Nga kabay pa sa

masunod nga mga inadlaw, mangin kaibahan eon nana ro matuod-
tuod nga reyna it anang kabuhi.

Tag-Ilaya

salin sa Filipino

ni Shur C. Mangilaya

HALOS mag-iisang buwan na si Jules sa isla ng Boracay. Siya ang humahawak ng mga trabahador sa *construction* ng ipinapatayong hotel sa harap ng dalampasigan sa sitio Bolabog sa Brgy. Balabag. Ang nangongontrata sa *construction* ay ang kaniyang tiyuhing *architect* na kapatid ng kaniyang ina.

Matagal na rin ang tiyuhin ni Jules sa isla ng Boracay. Nakapagpundar na rin ng sariling bahay at lupa sa may sitio Din-iwid. Ipinanganak ang tiyuhin ni Jules kasama ng kaniyang ina at ibang mga kapatid sa bayan ng Ibajay. Sa ngayon, tanging pamilya na lang nila Jules ang nakatira sa Brgy. Poblacion sa bayan ng Ibajay. Kasamang namumuhay ng kaniyang tiyuhin ay ang asawa nito at mga maliliit na mga anak.

Ang isa pang dahilan kaya gustong makapagtrabaho ni Jules sa Boracay, dahil sa nangyaring paghihiwalay nila ng kaniyang nobya. Hindi matanggap ni Jules ang nangyaring paghihiwalay nila ng kaniyang nobya. Na halos mahigit tatlong taon din niyang

nakarelasyon noong nag-aaral pa sila ng kolehiyo sa Manila. Biglang nag-asawa ito ng isang *seaman*. Kaya dahil sa nangyari ay minabuti niyang magtrabaho muna sa Boracay. Upang kahit papaano ay maibsan ang kaniyang nararamdamang sakit sa damdamin.

Sa ilang beses ni Jules na mamasyal sa isla ng Boracay ay marami na rin siyang nakilala. Lalo na kapag may mga lakad na mga kasiyahan ang kaniyang tiyuhin ay isinasama siya nito at ipinapakilala sa mga kakilala nitong dalaga. Alam ng kaniyang tiyuhin ang nangyari tungkol sa kaniyang pag-ibig kaya tinutulungan siya nitong makalimot sa mapait na mga nangyari sa kaniyang buhay. May iba pang mga dalaga na ipinakilala ang kaniyang tiyuhin sa kaniya, na magaganda ang mga trabaho sa *hotel* at *resort*. Ngunit balewala sa kaniya na makipagmabutihan sa mga ito. Kahit pa alam niyang may gusto sa kaniya, hindi niya ito binibigyan ng pagkakataon na tumagal pa ang kanilang pagkakaibigan.

Sa totoo lang, may maipagmamalaki rin naman si Jules kung ang pagbabatayan ay ang kaniyang pagkalalaki. Guwapo, maganda ang pangangatawan at may katangkaran. Dahllan kaya marami ang nahuhumaling sa kaniya. Nagtataka nga rin siya sa kaniyang sarili kung bakit sa iisang babae lang niya iniukol ang kaniyang damdamin.

Ang isang kinokontra ng kaniyang tiyuhin ay ang isang hindi gaanong kalakihang *hotel* na ipinapatayo sa may sitio Bolabog. Siya ang inaasahan ng kaniyang tiyuhin na mamahala sa mga karpinterong trabahador sa nasabing *construction project*. Dahil may isa pang mas malaking proyekto ang kaniyang tiyuhin sa may sitio Pinaungon.

Marami rin naman ang mga tauhang hinahawakan ni Jules. Halos mga Aklanon na karamihan ay mula sa kanilang bayan ng Ibajay at karatig bayan ng Nabas at ang iba ay mula pa sa probinsiya

ng Romblon at Antique. Kakaunti pa lang naman ang nalalaman niya sa *construction*, kung sa *actual* na ang pag-uusapan. Kahit nakatapos pa siya ng kursong *Civil Engineering* ay inaamin niyang may kakulangan pa talaga siya sa mga nalalaman. Ngunit ipinangako niya sa kaniyang tiyuhin na sisikapin niyang matuto nang husto. Lalo na at halos araw-araw namang dinadalaw ng kaniyang tiyuhin ang kanilang trabaho at itinuturo ang mga kailangang gawin. Isa pa, na ang pinagkakatiwalaang *foreman* ay kaniya na ring kasundo at naging kaibigan.

Sa *site* na rin mismo nakatira ang ibang mga trabahador. Mayroon silang ginawang kubol na yari sa *coco lumber*, pinagdugtong-dugtong na *plywood* at yero sa may likod ng kanilang pinagtatrabahuan. Tuwing hapon umuuwi si Jules sa sitio Din-iwid. Tuwing Sabado ng hapon pagkatapos ng pananghalian ang suwelduhan at uwian ng mga trabahador sa kani-kanilang mga inuuwiyang lugar.

Kung minsan ang iba ay nagkakayayaang mag-inuman, pagkatapos ng trabaho. At pinapayagan naman ng kaniyang tiyuhin, basta walang gulo. Sa ilang linggo na ring nakasama ni Jules ang mga trabahador ay naging maganda na ang kanilang pagsasamahan. Maganda ang respeto sa kaniya ng mga trabahador, dahil sa ipinapakita rin niyang kabaitan sa kanila. Alam niya kung papaano makisama ng husto sa mga mahihirap. Naalala pa niya ang kaniyang mga karanasan na pakikipagbarkada sa mga taga-iskuwater na malapit sa kanilang bahay noon sa Pandacan sa Maynila.

ISANG hapon, araw ng Huwebes, pagkatapos ng trabaho ay nagkayayaan ang ilang mga Ibayhanong trabahador na mag-inuman.

Birthday raw ng kanilang kasamahang piyon. Kaya pala narinig ni Jules kanina na may nagkakantahan ng *happy birthday* habang nagtatrabaho. Pagkatapos ay nagkakatuksuhan at nagtatawanan.

“Engineer, sabi nila kung puwede ka raw makainoman namin mamaya?” tanong ng *foreman* na si Tay Doming kay Jules.

“Bakit, ano bang mayroon?” tanong ni Jules.

“*Birthday* raw ni Andong, Engineer. Yong masipag kong pamangking piyon,” sagot ni Tay Doming na tiyuhin at kababayan ni Andong na Ibayhanon.

Naalala ni Jules ang kanilang tinatawag na si Andong. Ang matipunong lalaki, na hindi naman gaanong matangkad pero guwapo. Bata pa naman ang edad. Akala nga dati ni Jules ay sumama lang ito kay Tay Doming sa Boracay dahil *summer* at wala na ring pasok sa eskuwelahan. Ngunit ayon na rin sa kuwento ni Tay Doming ay nag-aaral naman talaga dati si Andong. Kaya lang tumigil, upang makatulong sa kaniyang mga magulang at mga kapatid.

“Sige, a. Mamaya na lang ako uuwi,” sabi ni Jules. Natuwa naman siya dahil makasasama at makausap naman niya ang kaniyang mga trabahador.

Napangiti si Tay Doming sa sinambit ni Jules. Sa totoo lang, ngayon lang naman talaga niya makasasama ang mga trabahador sa inuman. Dati naman siyang niyayaya ng mga ito, kaya lang ay wala pa sa kaniyang loob na makipag-inuman sa kanila.

Longneck na *hard* ang binili ng mga trabahador. Bumili rin sila ng lamanloob ng baka upang gawing goto at malaking isdang iihawin para pampulutan. Tinanong pa nila si Jules kung umiinom siya ng *hard*. Hindi na siya tumanggi dahil baka bumili pa ang mga

ito ng *beer* na may kamahalan. At alam naman niya na nag-*vale* lang ang mga ito sa kaniyang tiyuhin para mag-ambagan.

Halos nakipag-inuman naman ang lahat sa *site*, nang malamang kasama nila si Jules sa inuman. Masarap sa kaniyang pakiramdam at natuwa siya dahil nakasalamuha niya at nakausap ang kaniyang mga trabahador. Napag-alaman din ni Jules na nagustohan din siya ng mga ito na mamahala sa kanila. Upang mas maging masaya pa ang kanilang pagsasamahan sa inuman, nagpabili pa siya ng dagdag na mga inumin at pulutan.

MULA nang makisama si Jules sa kaniyang mga tauhan sa inuman ay mas lalong naging maganda pa ang kanilang pagsasamahan sa isa't isa. Nagkukulitan na sila at nagtutuksuhan. Lalo na kay Andong na naging malapit na niyang kaibigan. Halos hindi naman kasi magkalayo ang kanilang mga edad. Dalawang taon lang naman ang tanda niya kay Andong. Kung minsan, niyayaya niya si Andong na sumama sa kaniya sa bahay ng kaniyang tiyuhin. At kung abutin ng takipsilim sa paghatid niya kay Andong sa *site* ay napapadaan muna sila sa restawran para kumain ng hapunan.

Napag-alaman ni Jules kay Andong na may diskriminasyon sa kanilang bayan ang mga Tag-ilaya. Tag-ilaya ang tawag sa mga nakatira sa bandang ilaya sa mga kabundukan at kagubatang malayo na sa bayan at kapatagan. Mula pa noon, itinuturing ang mga Tag-ilaya ng mga taga bayan na mga inosente, lalo na sa mga makabagong kagamitan. Karamihan daw kasi sa kanilang mga magulang at ninuno ay mga mangmang. Kulang sa pinag-aralan at ang iba pa nga ay hindi nakapag-aral kahit sa elementarya. Ngunit sa paglipas ng mga taon, nakapag-aral na rin ang ilang mga huling henerasyon sa hayskul at

maging sa kolehiyo. Lalo na at mayroon nang Aklan State University sa bayan ng Ibajay.

“A, Engineer... puwede ka ba naming maimbitahan sa aming lugar?” anyaya ni Andong kay Jules. Isang araw habang kumakain silang dalawa ng hapunan sa restawran.

“Ha?...bakit ano bang mayroon sa inyo?” tanong ni Jules.

“A, may *binayle* kasi sa aming barangay sa Sabado,” sagot ni Andong.

“Bakit may *binayle*?”

“Malapit na kasi ang pista sa aming barangay. Ngayong katapusang Sabado ng Mayo.”

“Malapit na nga, dalawang linggo na lang.”

Naalala ni Jules na nakapangako siya habang nag-iinuman sa nakaraang *birthday* ni Andong, na sasama siya sa kanila sa kapistahan ng kanilang barangay. Ngunit hindi pa naman pista ay niyayaya na siya kaagad ni Andong. Pinag-isipan muna niya nang husto. Hindi naman kasi talaga siya mahilig sa *binayle*. Kahit may *binayle* sa kanilang bayan sa plaza, hindi naman siya halos pumupunta. Kung makapunta man ay hindi siya sumasayaw.

“Kaya nga gusto ka sana namin nila Tonio at Indo na makapunta ka kaagad sa aming lugar bago magpista,” sabi ni Andong. Na ang dalawang tinutukoy ay ang mga kasamahang piyon sa trabaho at pareho rin ni Andong na mga binata pa.

“Sige, a mabuti nga iyon para marunong na ako kapag bumalik sa pista,” sagot ni Jules.

Araw na ng Biyernes, ngunit parang napakatagal sa pakiramdam ni Jules. Martes pa ng gabi siya nang yayain ni Andong. *Excited* siya, dahil gusto naman talaga niyang makarating sa mga

lugar na hindi pa niya napupuntahan. Kumbaga, bagong *adventure*. Nagsasawa na nga rin siya sa siyudad at halos ang isla na rin ng Boracay ay wala nang pinagkaiba sa Maynila na magulo at maingay. Para makita naman niya ang ipinagmamalaking lugar nila Andong. Hindi pa naman kasi siya nakapunta sa mga lugar sa ilaya. Dahil noong panahon ay nakatatakot pumunta sa nasabing mga lugar dahil sa pananatili ng mga rebeldeng NPA.

SABADO ng hapon, pagkasuweldo ng mga trabahador ay umalis na sina Jules kasama ang iba pang mga trabahdor na tumawid patungong Caticlan. Nakatanggap rin siya ng kaniyang suweldo sa loob ng isang linggo. Pero malaki talaga ang ibinaon niyang pera. Kahit papaano ay may naipon na rin siya mula nang makapagtrabaho sa Boracay.

Halos punuan talaga ng mga pasahero ang mga *jeep*. Dahil maraming mga nakasabay sina Jules na nagsisiuwian galing Boracay. Halos mag-iisang oras pa ang kanilang biyahe bago makarating sa bayan ng Ibajay. Dumaan muna si Jules sa kanllang bahay sa bayan, upang magpaalam sa kaniyang ina na sasama siya sa Minaa. Nagulat at nag-aalala naman ang kaniyang ina. Pero sa katuwiran niyang nakikisama lang naman siya sa kaniyang mga tauhan ay pumayag din ito. Nagkahiwa-hiwalay na rin ang mga trabahador pauwi sa kani-kanilang barangay sa Ibajay. Nagpaalala rin sa kaniya ang *foreman* na si Tay Doming na mag-ingat sa kanilang paglalakbay patungo sa Minaa. Sa Brgy. Polo umuwi si Tay Doming at iba pang mga karpintero. Magkasama naman sa isang patutunguhan sina Jules, Andong, Tonio, at Indo.

Dalawang habal-habal na motorsiklo ang inarkila ni Jules. Kasama niyang angkas sa motosiklo si Andong. At sa isang motor ay magkaangkas naman sina Tonio at Indo. Napansin niyang may katagalan ang kanilang biyahe. Halos makitid at lubak-lubak ang kalsada sa gilid ng kabundukan na kanilang dinadaan. Nag-aalala rin siya pero natutuwa sa daang palusong at paakyat na kalsada sa kabundukan. Ngayon lang niya naranasan ang ganitong klaseng biyahe na sakay ng motorsiklo. Nakarating sila sa lugar na himpilan ng mga motorsiklo sa Brgy. Aparicio.

Pagkababa ng motorsiklo, saglit na pamamahinga at inumpisahan na nila ang kanilang paglalakbay. Mula sa Aparicio ay makalimang beses pa silang tumawid sa ilog patungong Minaa. Nanibago siya sa paglalakad at nakaramdam ng pangangalay ng binti. Halos malalaking bato ang kanilang dinadaan sa tabi at gitna ng ilog. Hinihinal siya habang papaakyat at pababa sa bundok. Nakaramdam na rin siya ng pagod pero hindi nagpahalata sa mga kasamahan. Makailang beses din silang namahinga, dahil alam nila Andong na hindi pa siya sanay sa mga ganitong paglalakbay.

Kahit nakaramdam ng pagod ay nagdulot naman kay Jules ng kasiyahan at kapayapaan ang lugar. Hindi siya nagsawang tingalain ang mga nakatunghay sa daang mga malalaki at malalagong mga punong kahoy. Ang malinis na daloy ng tubig sa ilog na ilang beses pa siyang naghilamos sa malamig na tubig. Ramdam ni Jules ang totoong kapayapaan sa gitna ng masukal na gubat. Ang huni ng mga ibon na tila musika sa kaniyang pandinig. At sa patuloy nilang paglalakbay, pinipilit niyang kayanin ang mahabang paglalakad. Nawawala ang kaniyang pagod dahil sa nakabubusog na mga magagandang tanawin sa paligid.

Nakarating sina Jules sa bahay nina Andong na nangangalay ang kaniyang mga paa at binti. Basang-basa ng pawis ang kaniyang suor na damit. Nagsiuwian naman sina Tonio at Indo sa kanilang mga sariling bahay. Ipinakilala siya ni Andong sa mga magulang nitong sina Tay Puloy at Nay Ason. Natuwa naman siya sa magandang pagtanggap sa kaniya ng buong pamilya ni Andong.

Pagkatapos ng pagpapakilala sa isa't isa ay nagbihis muna si Jules at nagpahinga sa isang maliit na kuwarto sa may kusinang pasibi. Maya-maya ay lumabas siya ng bahay at naglakad-lakad habang nakatingala sa nakapalibot na kabundukan. Humanga siya sa mga biyayang likas-yaman ng lugar. Pumasok sa kaniyang isipan na hindi ito ang una at huling pagpunta sa lugar na kaniyang kinatatayuan ngayon. Dahil nagustuhan niya ang likas na ganda at katahimikan ng lugar.

Umupo si Jules sa mahabang bangkong kawayan sa ilalim ng malaking punong akasya. Magkabilaan ang mahabang bangko na may papag na kawayan din sa gitna nito. Halos nakatunghay na ang malalagong mga dahon ng akasya sa bangko. Naramdaman niya ang malamig-lamig na ihip ng hangin. Sumagi sa kaniyang isip ang siyudad ng Maynila. Ngunit pilit niya itong iwinawaksi sa kaniyang isip at hindi dapat maging salot ang anino ng siyudad sa kaniyang kinasadlakan ngayon.

“Engineer, meryenda muna tayo,” sabi ni Andong.

Nagulat si Jules sa boses ni Andong na papalapit habang may dalang nilagang kamoteng kahoy sa mangkok.

“Salamat, ‘Dong,” sabi ni Jules at kumuha ng isa.

“Pasensiya na lang, Engineer, sa naratnan mo rito sa amin ha,” sabi ni Andong.

“Huwag ka ngang humingi ng pasensiya diyan,” sabi ni Jules.”
Wala namang problema sa akin.”

“Nahihiya nga sina Tatay at Nanay sa ‘yo,” sabi ni Andong.
“Maliit lang daw kasi ang aming bahay.”

“Sus, a! Hindi naman bahay ang ipinunta ko rito... ang mahalaga, e ang mga taong nakatira sa bahay,” sagot ni Jules

Maya-maya ay napansin ni Jules ang bagong dating na dalawang babae. Isang dalaga at isang bata. Sa isip niya ay galing sa pamamalengke ang dalawa, dahil may bitbit na mga dalahin. Nang mapansin ni Andong ay agad nitong sinundo ang dalawa at kinuha ang ibang mga dalahin.

Ipinakilala ni Andong kay Jules ang dalawang babae, na mga kapatid. Ang dalaga ay si Marisa na Isay ang palayaw at ang bata ay si Isabel at Sabel ang palayaw. Ayon kay Andong ay tatlo lang silang magkakapatid. Ito ang panganay, pangalawa si Isay, at si Sabel ang bunso. Parang nahihiya pa nga sana si Isay kay Jules, ngunit sa pamimilit ni Andong na magkilalahan silang dalawa ni Jules ay hindi na nakatanggi si Isay.

Habang kumakain sina Jules at Andong ng kamoteng kahoy ay umupo sa harapan niya si Isay. Kaunting kuwentuhan sa isa’t isa bago tuluyang magpaaam si Isay dahil may aasikasuhin pa sa bahay.

Wala na si Isay sa harapan ni Jules, pero nasa isipan pa rin niya ang dalaga. Nagpaalam muna si Andong sa kaniya na tutulong sa pagluluto para sa kanilang pananghalian. Naiwan siyang malalim ang iniisip. Inaamin niyang marami na rin siyang mga babaeng unang nakilala, pero iba ang kaniyang pakiramdam nang makita si Isay.

Naiibang dalaga si Isay kung ikumpara niya sa ibang mga babae. Hindi naman gaanong maputi, pero ang taas at hubog ng katawan nito ay masasabing walang lalaking hindi magkakagusto dito. Lalo na at nababagay ang mahabang buhok nito sa magandang mukha. At may mga matang kung tumitig ay malalim. Inaamin niyang kahit sa una pa lang niyang pagkakilala kay Isay, nakapukaw na ito sa kaniyang natutulog na damdamin.

Nagtutulungan talaga ang buong pamilya nina Andong sa pagluluto ng pananghalian. Masasarap ang kanilang mga inihandang pagkain. Nagkasundo sina Jules at Andong na sa papag na lang sa ilalim ng akasya silang dalawa kakain ng tanghalian.

Tumulong sa paghahain ng pananghalian kina Jules at Andong sina Isay at Nay Ason. Natuwa at nagpasalamat talaga si Jules sa mga inihain sa kanilang pananghalian. Dahil bihira lang niyang matikman ang mga pagkaing inihain sa kanila.

May Bisayang manok na *inubaran* ng saging na *pakoe*, halabos na *patuyaw*, Tinolang gabi na may sahog na *banag* at ginataan ng malapot. May mabangong kaning puti, itim at kaki, na ayon kay Andong ay tinatawag nilang *mitaw*, *tabilaw*, *kabanggi*, o *kamuross*. Pinagpawisan talaga si Jules habang kumakain ng masarap na pananghalian. At habang kumakain sila ni Andong ay patuloy lang ang paghain ni Isay. Kaya kung minsan ay hindi niya maiwasang mapasulyap sa dalaga at magpasalamat.

“Kumain ka lang nang mabuti, Engineer, ha,” sabi ni Andong.
“Marami pa roon,”

“Pambihira naman itong mga inihanda ninyo... ang sasarap talaga,” sabi ni Jules.

“*Binukot* kasing manok ito na Bisaya,” sabi ni Andong, nang makita si Jules na kumakagat ng hita ng manok.

“Malinamnam din pala talaga itong *patuyaw*,” sambit ni Jules.

“*Nagsag-on* kasi si Tatay ng ulang at *patuyaw* kagabi. Dahil pinagsabihan ko na agad si Isay na darating akong kasama kita ngayong Sabado.

“Lalo rin itong ginataang gabi na may sahog na *banag*,” patuloy ni Jules. “Masarap... lalo pa at maanghang.”

Pagkatapos ng pananghalian nina Jules at Andong ay nagdala si Isay ng ilang piling na hinog na saging na latundan at ilang hiwang hinog na papaya. Nabusog nang husto si Jules. Ang kaniyang naramdamang pagod kanina sa kanilang paglalakad, pagtawid sa ilog at pag-akyat sa bundok ay tila napawi sa kinaing pananghalian.

Nabatid ni Jules na may pagkamahiyaing dalaga si Isay. Dahil habang tinititigan niya ito kanina ay napapayuko. Nahihiya pa siguro ito sa kaniya dahil bago pa lang silang nagkakilala. Ngunit kapag nakita na niyang nakangiti ang dalaga, nararamdaman niya ang higit na kasiyahan.

Maya-maya ay humiga muna sa bangko sina Jules at Andong para makapagpahinga. Nakatulog si Jules at nang magising, wala na si Andong sa kabilang bangko. Pagbangon niya ay papalapit na rin si Andong galing sa kanilang bahay. Nagpaalam muna ito sa kaniya na may pupuntahan sa kabilang bundok. Hindi na siya pinayagang sumama ni Andong dahil mas mahirap daw ang daan patungo roon. At bago umalis ay tinawag ni Andong sina Isay at Sabel para may makasama at makausap siya. Ibinilin nito sa dalawang kapatid na huwag siyang iiwan at pagsilbihan kong may kailangan.

Nagpapakiramdaman sina Jules at Isay, habang ang bunso na si Sabel ay nakahiga sa bangko.

“Hay, Sabel... bumangon ka nga d’yan, nakakahiya ka,” sabi ni Isay kay Sabel. “May bisita tayo, uy... si, Engineer,” habang kinukurot sa binti si Sabel.

“Hayaan mo lang s’ya, ‘Say, baka inaantok na si Sabel,” sabi ni Jules. “Wala naman sa akin ‘yon.”

Maganda ang pag-uusap nina Jules at Isay, samantalang si Sabel ay nakatulog sa bangko. Napag-alaman ni Jules na *graduating* na pala sa pagkamaestra si Isay sa susunod na taon. Nag-aaral ito sa Aklan State University sa may Brgy. Colong-Colong, na malapit sa kanilang bayan. Sa panahon kasi ni Jules ay halos wala pang nag-aaral sa eskuwelahang ito, dahil dati ay isa pa lamang itong *technical* at *industrial school*. Pero nang maging isa na itong State University ay nagkaroon na ng ibang mga kurso, kaya marami na rin ang nagsipag-aral dito.

Marami pang nalaman si Jules tungkol sa sarili ni Isay at pamilya nito. Ang lahat naman ng mga nakaraang karanasan niya ay ikinuwento rin niya kay Isay. Pero ang kaniyang mga karanasan sa pag-ibig ay sadyang inilihim niya sa dalaga. Inaamin niya sa kaniyang sarili na tumibok ang kaniyang puso kay Isay, kahit una pa lang nilang pagkikita at pagkikilala. Malaki ang kaniyang pasasalamat, dahil binigyan pa siya ng pagkakataong makakita ng isang babaeng pumukaw muli sa kaniyang damdamin. Ang kagandahan at kabutihang loob ni Isay ang nagpausbong sa kaniya ng bagong pag-ibig.

Kung minsan ay sumasagi sa isipan ni Jules ang kaniyang dating nobya sa Maynila. Pero pinipilit niya itong iwinawaksi sa kaniyang

isipan. Kahit ikumpara niya ang pag-uugali ni Isay sa kaniyang dating nobya ay may pagkakaiba talaga ang dalaga. Masunurin ito sa kaniyang mga magulang at maalalahanin sa kaniyang mga kapatid. Hindi tulad sa kaniyang dating nobya na may pagkasuplada. At kahit sa kaniyang mga magulang ay pasaway na babae. Sa ngayon ay kaharap niya ang babaeng kung saan ay hinahanap-hanap ng halos lahat ng mga kalalakihan na gustong maging nobya o maging asawa.

LUBOG na ang araw nang dumating si Andong, kasama sina Tonio at Indo. May dala silang dalawang galong tuba, kaserola, at bayong. Iyon pala ang nilakad ni Andong kanina. Bumili pala sila ng *tuba* sa tiyuhin nitong *mananggiti* sa kabilang bundok.

Nagkasundo silang mag-inuman, sa may bangko sa lilim ng punong akasya. Sa unang lagok ni Jules ng tuba sa baso ay natikman niya ang pinaghalong asim at tamis ng lasa nito. Napakapa siya sa kaniyang tiyan at tumango-tango. Nakainom na rin siya dati ng tuba sa tuwing magdadala ang pinsan ng kaniyang nanay kapag bisperas noon ng *Ati-Ati* tuwing kapistahan ni Señor Sto. Niño sa kanilang bayan ng Ibajay. Isang baso pa ang tinungga niya at malakas na dumighay.

May inilapag si Tonio na ilang balot sa dahon ng saging sa papag.

“Engineer... mamulutan ka muna,” sambit ni Tonio.

“Suman?” tanong ni Jules?

“Tinumkan ‘yan, Engineer,” sabat ni Indo.

“A, ito pala ang tinatawag na tinumkan,” sabi ni Jules. “Paano ang paggawa nito?”

“Babayohin muna ng halo sa lusong ang mga ulang, hanggang sa madurog. Lalagyan ng niyog na *bangian*, sili, dahon ng *batuan* at babalutin ng dahon ng saging o *hagikhik* at lulutuin,” paliwanag ni Andong.

Binuksan ni Tonio ang isa at tinikman ni Jules.

“Malinamnam na maanghang,” sabi ni Jules.

Napangiti at nagkatinginan sina Andong, Tonio, at Indo.

Nagtaka si Jules at napatitig kay Indo habang may ibinubuhos sa mangkok mula sa maigsing kawayan na tila sunog. Nang maibuhos lahat, naamoy niya ang napakabangong niluto.

“Heto, Engineer... tikman mo muna,” may pagmamayabang na sabi ni Indo.

“Ang bango naman nito. Ano ba ito?” tanong ni Jules.

“*Binakoe* ‘yan, Engineer,” si Andong ang sumagot.

“Nakarinig na rin ako ng ganitong luto,” sagot ni Jules. “Kaya lang hindi pa ako nakatikim nito.

“Tikman mo muna kung kumakain ka n’yan, Engineer,” hambae ni Andong.

“Alangan namang hindi ako makakain nito,” sagot ni Jules. “Sa amoy pa lang kumakalam na ang tiyan ko.

“Dalawang manok nga itong aking *binukot*,” sabi ni Indo. “Para magsawa tayo sa pulutan.”

Kumuha ng isang hiwa si Jules at tumikim. Nalalahan niya ang napakasarap na lutong *binakoe*. At sinundan ng paglagok ng isang basong tuba.

Masaya ang pagsasama nina Jules, Andong, Tonio, at Indo habang nag-iinoman. Hindi na nila namalayan ang pagsapit ng gabi. Laganap na ang dilim sa paligid. Nagsabi ang nanay ni Andong na

pakainin ng muna ng hapunan si Jules, ngunit tumanggi na siya na mag hapunan. Dahil nabusog na siya sa dami ng pulutan.

Nagyaya si Andong kay Jules na gumala mamaya sa plaza pagkatapos nilang mag-inuman. Dahil may gaganaping *binayle* ang barangay. Nagkayayaan silang sumayaw. Hinikayat nila si Jules na bumili ng *basket* na ipinangalan kay Isay. Dahil kandidata ito sa pagkareyna ng barangay. Alam na niya ang tinatawag na *binayle* at ang pagbebenta ng basket. Dati na rin siyang nakasayaw sa *binayle*, kasama ng kaniyang mga kaklase noon sa hayskul. Naisp din niya na kung makabili siya ng *basket* ay isa rin itong paraan na makatulong siya sa Brgy. Minaa, para sa darating na kapistahan ng kanilang barangay.

Marami na rin ang sumasayaw pagdating sa plaza nina Jules, Andong, Tonio, at Indo. Nanatili lang sila sa labas ng plaza habang pinagmamasdan ang mga sumasayaw. Nakita ni Jules si Isay na sumasayaw ng *sweet* at kung minsan ay *modern*. Malalim na rin ang gabi nang umpisahang ibenta ang basket ng isang kandidata. Nang ibinebenta na nga *basket* na ipinangalan kay Marissa ay tinawag kaagad ni Andong ng isang libong piso, pabor sa grupo ni JM. Nag-*request* ang tagabenta ng *basket* na magpakita sa gitna ng plaza ang mga nakabili ng basket ni Isay. Kaya pumasok sa loob ng plaza ang grupo nina Jules at kumuha ng kaparehang dalaga. Ayaw nga sana niyang sumayaw, pero sa pamimilit nina Andong sa kaniya ay napasayaw na rin siya, kapareha si Isay, habang tumutugtog ang *sweet* na musika.

Binigyan ng pagkakataon ang grupo nina Jules na makapagsayaw ng husto. Dahil ang plaza ay para lamang sa kanilang nakabili ng basket. Habang sumasayaw sina Jules at Isay

ng *sweet* ay maraming nakatitingin sa kanila sa labas. Lalo na kung babanggitin ng tagabenta ng basket na ang bumibili ay mula pa sa Boracay na si Engineer JM. Mula sa pinaigsi niyang pangalang Jules Masangcay. Sa isip niya ay napakayabang niya dahil kasayaw niya ang napakagandang dalaga ng Brgy. Minaa. Habang sumasayaw ay patingin-tingin siya sa basket na nakalagay sa bangko na may kasamang isang galong tuba sa gitna ng plaza. Ipinaalam naman kaagad sa kaniya ni Isay na dapat ay sila ang makabili ng pinakamahal na presyo, upang mapasakanila ang *basket*. Dahil hanggang alas-tres lang ang oras na ibinigay ng tagabenta at ititigil na ang pagbebenta ng basket.

Habang patuloy na sumasayaw ang grupo nina Jules ay may ilan ding mga grupo na interesadong makabili ng *basket* sa mas mataas na presyo. Ngunit hindi na binitawan nina Jules ang basket, hanggang umabot na ang presyo sa tatlong libong piso. Binigyan naman sila ng pagkakataon ng tagabenta na makapagsayaw ng matagal-tagal na oras. Alam niya na malaking halaga na rin ang kaniyang nabiling *basket*. Ngunit hindi niya pinanghinayangan ang pera. Dahil sa kasiyahan habang kapareha si Isay sa pagsasayaw. Hanggang sa sumapit ang oras ng alas-tres, na nagpapaalaa na tapos na ang pagbebenta ng *basket*. At sila ang nakabili at nakakuha nito na nakapangalan kay Marissa.

Hindi, muna umuwi sina Jules, dahil gusto niyang hintayin hanggang sa umuwi si Isay. Hindi nila alam na nagkausap na sila ni Isay kanina habang sumasayaw na hihintayin niya ang dalaga hanggang sa pag-uwi.

Katapusan na ang ibinebentang *basket* ngunit ang bumibili ay nasa mababa lang na halaga. Kaya minabuti ni Jules na bilhin na

ito sa mas mataas na halaga, alang-alang na rin sa pagtulong niya sa barangay.

Sa halagang dalawang libo ay nag-*request* ng bagong musika sina Andong. Hindi na sumayaw si Jules, umupo na lang siya sa gilid ni Isay. Pinatugtog ang musika at sumayaw ang sina Andong, Tonio, at Indo ng *pahid*. Ayon sa kuwento ni Isay kay Jules, ito ang sayaw na paboritong isayaw at nakasanayan ng mga Tag-Ilaya. Lalo na sa Brgy. Yawan na karatig ng Brgy, Minaa, ang pinakadulo at pinakamalayong barangay ng Ibajay.

Nagtatawanan sina Jules at Isay habang pinapanood sina Andong, Tonio, at Indo, kapareha ang tatlong dalaga sa gitna ng plaza. Isang sayaw na mabilis ang bawat galaw na hawig din sa sayaw na balse. Na kaya tinawag na pahid, dahil tila may ipinapahid ang mga paa ng sumasayaw. Magkahawak ang isang kamay ng magkapareha at ang isang kamay ng lalaki ay nakahawak sa baywang ng babae at sa balikat naman ng lalaki nakahawak ang isang kamay ng babae. Ito ang itinuturing nilang *folk dance* mula noon sa kanilang lugar.

Dalawang basket ang nabili nina Jules bago sila umuwi, na halos hatinggabi na rin ang gabi. Bago sila umuwi, nagpasalamat talaga sa kaniya ng husto ang mga namahala ng *binayle* na pinangungunahan ng kapitan ng barangay.

Maganda ang gabi ni Jules at hindi niya maipaliwanag ang kakaibang nararamdaman. Hindi niya akalain na may mga tao pa palang makapagbibigay sa kaniya ng kaligayahan. Wala na siyang naalalang ibang bagay, kundi mga tao, pagkain at ang lugar na kaniyang kinasasadlakan sa ngayon.

TINANGHALI ng gising si Jules kinabukasan. Napansin niyang wala na sa higaan si Andong na katabi niya sa kama sa pagtulog kagabi. Naramdaman niya ang pananakit ng kaniyang ulo. Bumangon siya at naghilamos ng tubig mula sa banga sa banggerahan. Nakaramdam siya ng ginhawa na dulot ng malamig na tubig. Lumabas siya at umupo sa bangko sa lilim ng akasya. Hindi niya nakita si Andong sa loob at maging sa labas ng kanilang bahay. Tiningala niya ang langit na halos mataas na ang sikat ng araw, na nagbabadya ng magandang panahon.

Naalala ni Jules ang pag-iinuman nila kahapon ng dapithapon. May mga nagkalat pang mga tira-tirang kinain nilang pulutan sa papag. Parang nalasing din siya sa ininom nilang tuba kagabi. Pumasok sa kaniyang isip ang pagsasayaw nila ni Isay kagabi nang bumili sila ng *basket*. Ang pag-uwi na kasama si Isay habang naglalakad sa madilim na daan. Nakaramdam siya ng hiya nang maalalang tila nakapagsabi yata siya kay Isay na nagkakagusto siya rito. Parang nakalimutan na rin niya ang iba pang mga nangyari sa kanila kagabi.

“Magandang umaga, Jules...mag-almusal ka muna,” sabi ni Isay. Habang may dalang kape sa tasa at mga nilagang hinog na saging sa mangkok.

Nagulat siya dahil hindi namalayang may inilapag na pala sa papag si Isay na almusal.

“A, salamat, ‘Say,” sabi ni Jules.

“Umalis pala sina Tatay at Manong Andong,” sabi ni Isay. “Kaninang madaling-araw pa.”

Umupo si Isay sa kabilang bangko.

“Bakit?” tanong ni Jules.

“Nagsag-on kasi kagabi si Tatay at nagpanagon sa ilog at sapa,” sagot ni Isay.

Tumango-tango si Jules.

Habang nag-aalmusal si Jules ng nilagang saging ay masaya ang kanilang pag-uusap ni Isay. Sinabayan naman siya sa pag-aalmusal ni Isay. Pagkatapos ng almusal ay patuloy pa rin sila sa pagkukuwentuhang dalawa. Napansin niya na may mga buko ng niyog sa ilalim ng papag na ayon kay Isay ay inakyat ng tatay nito kaninang umaga bago umalis. Biniyak niya ang isa at uminom at kumain ng buko. Pagkainom niya ng sabaw ay tila nakapagbigay ng ginhawa sa kaniyang nararamdamang pananakit ng ulo. Napag-alaman niyang maganda pala ang sabaw ng buko kapag may iniindang *hangover*.

Maya-maya ay dumating sina Andong at Tay Puloy. May dalang *bangkat* si Tay Puloy na halos puno ng ulang. Si Andong naman ay may bibit na dalawang tinuhog na malalaki at mahahabang palos.

Pinagpawisan talaga ng husto si Jules habang kumakain ng pananghalian. Natikman niya ang palos na maanghang na niluto sa malapot na gata. At ang ulang na sinahogan ng papaya at puso ng saging at ginataan. Nabusog siya sa napakasarap na inihaing pananghalian. Naisip niya na sana, hindi lang ito ang huling pagkain niya ng masasarap na pananghalian sa nasabing lugar.

NAGPAALAM at nagpasalamat talaga ng husto si Jules sa mga magulang nina Isay at Andong. Nagkasundo kasi sila kagabi ni Andong na pagkatapos ng pananghalian sila babalik sa Boracay. Upang makatulog pa sila nang isang gabi oon at makapagtrabaho kinabukasan ng Lunes. Nakapagligpit na rin siya ng kaniyang mga gamit sa *backpack* na kaniyang dadalhin.

Nahikayat si Jules kagabi sa sinabi nina Andong at Isay na balsa ang kanilang sasakyan papunta sa Brgy. Colong-Colong. Isa itong paraan ng transportasyon na mula pa noong unang panahon ay ginagamit ng mga Tag-ilaya. At hanggang ngayon ay patuloy na ginagamit ng ilang mga taong taga Ilaya, bilang kargahan ng mga ibenibentang mga produktong mula sa Ilaya patungo sa Ilawod. Na kung saan ang malawak at mahabang ilog ng Ibajay ang dinadaan. Gusto rin naman niyang maranasan kung papaano ang makasakay sa balsa na may katagalan ang biyahe. Nakikita naman niya parati ang balsa sa gilid ng ilog ng Colong-Colong kapag napapadaan siya sa mahabang tulay ng Ibajay patungong Kalibo. Ngunit hindi pa talaga siya nakasakay kahit isang beses sa balsa.

Ang isa pang nagustuhan ni Jules ay makasasama niya si Isay sa pagsakay sa balsa. Ipinabatid na kaagad kagabi sa kaniya ni Isay na pupunta rin ito ng bayan kinabukasan. Dahil may aasikasuhin sa kanilang eskuwelahan para sa darating na pagbubukas ng klase. Bale sa tiyahin sa Brgy. Polo umuwi si Isay at nakatira kung may pasok na ito sa eskuwelahan. Isang barangay na malapit sa bayan at sa eskuwelahan ng ASU.

Tatlo sila nina Andong at Isay na nakasakay sa isang balsa. Si Andong ang tagatukod na nakapuwesto sa may hulihan. Nakapuwesto naman sa may unahan si Jules na nagpresentang tumulong kay Andong sa pagtukod ng balsa. Nakaupo lamang si Isay sa isang sako na may lamang mga kamoteng kahoy at saging sa gitna ng balsa. Sa isang balsa sa unahan nila nakasakay sina Tonio at Indo na nagpapalitan sa pagtukod. Pinagtatawanan nga siya ni Isay sa pagtukod dahil hindi pa ito sanay. Lalo na kapag sa maagos na tubig ay bigla siyang napapaupo at napapahawak sa balsa. Mabuti

kung malinaw ang tubig ay medyo magaan ang kaniyang pagtukod sa balsa.

Kahit matindi ang sikat ng araw, hindi naman gaanong mainit, dahil sa ihip ng malamig na hangin. Hindi talaga nagsasawa si Jules na tumingin ng mga magagandang tanawin sa kada lugar na dinadaan ng balsa. Makikita sa gilid ng ilog ang mga iba't ibang malalaking punongkahoy at malalaking tipak ng mga bato. Tanaw rin ang matatarik na kabundukan at kagubatan sa paligid. At sa patuloy nilang pagpapatianod sa ilog, hindi siya nagsasawa na pagmasdan ang mga pananim sa tabing ilog, gaya ng mga sagingan, niyogan, kakahoyan, maisan, at iba't ibang mga gulay sa sa bakood at tumana.

Sumagi sa isipan ni Jules ang lungsod ng Maynila, na minsan din niyang naging tirahan. Na kung saan ang tabing-ilog ay kinatitirikan ng mga pabrika, iba't ibang mga gusali at mga kabit-kabit na mga barongbarong ng mga *squatter*. Ang malinis at malinaw na tubig sa ilog ng Ibajay ay hindi niya maipagpapalit sa napakarumi at napakabahong ilog ng Pasig sa Metro Manila.

Ayon kay Andong ay may katagalan pa ang kanilang biyahe bago makarating sa Brgy. Colong-Colong na daungan ng mga balsa. Doon dumadaong ang halos lahat ng mga balsa at may mga mamimili naman kaagad na mga negosyante. Kung minsan nga raw ay hindi na makararating sa daungan dahil may namimili rin daw sa dinadaanang mga barangay.

Karamihan daw kasi ayon kay Andong ay araw ng Lunes umaalis ang mga Tag-ilaya kung magbabalsa. Dahil araw ng Martes ang *market day* sa bayan ng Ibajay. Upang kinaumagahan ay makapagtinda sila ng mga produktong ikinarga nila sa balsa. Tulad ng mga kamoteng kahoy, kamote, saging, *kantones*, gabi, langka,

papaya, niyog, at iba-iba pang mga prutas, gulay at mga pagkain mula sa Ilaya.

Bilib talaga si Jules sa galing ni Andong kung sa pagtukod ng balsa ang pag-uusapan. na magaling talagang tagatukod si Andong. Dahil sa bawat may madaanan silang malalakas na agos, mga nakahambalang na tumbang puno ng kahoy at mga malalaking bato ay madali lang nitong igiya kung saan padadaanin ng suwabe ang balsa. Sa pakiramdam niya ay para siyang idinuduyan lalo na kung mabilis ang takbo ng balsa. Kung minsan ay napapasulyap siya kay Isay na tahimik na nakaupo sa gitna ng balsa na nakapayong.

“Engineer, magpahinga ka na,” sigaw ni Andong kay Jules. “Ako na lang mag-isa ang tutukod... malinaw na rin naman ang tubig.”

“Ha? A, sige, salamat, ‘Dong,” sabi ni Jules.

Inilapag niya sa balsa ang tukod at unti-unting lumapit kay Isay at umupo sa tabi nito.

“Matagal pa ba ang biyahe natin, ‘Say?” tanong ni Jules.

“Mga ilang barangay na lang ang ating madadaan, bago tayo makarating sa Colong-Colong,” sagot ni Isay at napangiti.

Ang mga ngiti ni Isay ay nakapagbigay ginhawa kay Jules sa kaniyang nadaramang pagod, gutom ng sikmura, at init. Dahil tumatalab na sa balat ang sikat ng araw. Mabuti na lang at nakasuot siya ng sumbrero. Kinuha niya ang isang T-shirt sa *backpack* at nagpunas ng pawis.

“Meryenda ka muna, Jules,” sabi ni Isay habang inaabot sa kaniya ni Isay ang puto ng kamoteng kahoy.

“Salamat, ‘Say...may baon ka pala talaga,” sabi ni Jules at inabot ang ibinibigay ni Isay.

Naalala ni Jules ang kaniyang dating nobya sa Maynila na nakapangasawa ng *seaman*. Sa panahon ngayon, kahit gaano pa kalaking barko ang sinasakyan ng asawa ng kaniyang dating nobya ay hindi niya maipagpapalit ang maliit na balsang kawayan na sinasakyan niya ngayon. Lalo na at kasama niyang nakasakay ang kaniyang pinakamamahal na si Isay. Na naghahandog sa kaniya ng bagong pag-ibig at tunay na kaligayahan at kapayapaan sa kaniyang buhay.

“Jules, magpayong ka naman muna,” sabi ni Isay, nang mapansin siyang pinagpapawisan.

“Hay, salamat... ako na lang ang hahawak nito,” sabi ni Jules, habang kinukuha ang payong kay Isay.

“Salamat, Jules,” sabi ni Isay at ngumiti.

“Abaw! Parang hari at reyna pala tayong dalawa nito, a,” malakas na sambit ni Jules.

“Ikaw talaga, ha, puro ka kalokohan,” sabi ni Isay at tumawa habang kinukurot si Jules sa tagiliran.

Naramdaman ni Jules ang sakit na kurot ni Isay. Ginagap niya ang kamay ni Isay at hinawakan nang mahigpit. Tinitigan niya nang malalim ang dalaga habang nakatawa. Tumawa rin siya na may malaking pag-asa sa kaniyang isipan. Na sana balang-araw, makasasama na niya ang totoong reyna ng kaniyang buhay.

TALASALITAAN

1. Banag - Isang uri ng shell sa ilog.
2. Bangian - Bunga ng niyog na medyo mas matanda sa buko.
3. Bangkat - Isang uri ng lalagyan ng mga nahuling isda, ulang, talangka, at iba pa sa ilog o sapa. Gawa mula sa kawayan.
4. Basket - Nakabalot na pritong buong manok na inilalagay sa gitna ng plaza. Ito ang ibinebenta na pataasan ng presyo ang mga bibili, habang sumasayaw sa gitna ng plaza. At kung sino ang may pinakamataas na presyo, ito ang makakakuha ng basket.
5. Batuan - Isang uri ng punong kahoy na ang bunga at dahon ay maasim. ang bunga nito ay pampaasim sa inigns na luto.
6. Binakoe - Isang uri ng pagluluto ng native na manok. Ipinapasok ang karne ng manok sa loob ng pinutol na buho o kawayan. Tinatakipan ng dahon ng tanglad at patayong idadarang sa apoy.
7. Binayle - Isang sayawan sa plaza ng barangay para sa mga binata at dalaga. Lalo na kapag nalalapit ang kapistahan ng barangay.
8. Binukot - Pagkukulong ng native na manok ng ilang araw. Ito ay paraan para mawala ang lansa ng manok.
9. Hagikhik - Uri ng dahon na ipinambabalot sa tinumkan.

10. Inubarang manok - Isang local cuisine na kalimitang inihahanda sa mga okasyon. Native na manok na sinasahogan ng ubod ng saging at gagataan.
11. Mananggiti - Tawag sa taong tagakuha ng tuba sa itaas ng niyog.
12. Mitaw, kabanggi, kamuros, at tabilaw - Mga uri o klase ng bigas na itinatanim sa mga kaingin sa kabundukan.
13. Pahid - Isang katutubong sayaw o isang sayaw na folk dance ng mga Tag-Ilaya.
14. Pakoe - Isang uri ng saging na ang ubod nito ay akma na pansahog sa native na manok.
15. Panagon - Isang paraan ng pangingsida sa ilog o sapa. Gamit ang patpat ng kawayan na may pamingwit.
16. Patuyaw - Isang uri ng malalaking ulang na nakatira sa mga batuhang bahagi ng ilog.
17. Sag-on - Isang paraan ng pangingsida sa ilog na gamit ang trap na gawa mula sa kawayan.
18. Tag-Ilaya - Tawag sa mga taong nakatira sa kabundukan na malayo sa bayan o sa kabihasanan.
19. Tinumkan - Isang uri ng pagkain na parang suman ang pagkakabalot.. Mga dinikdik na ulang na nakabalot sa dahon ng saging o hagikhik.
20. Tuba - Isang uri ng inuming nakalalasing na nakukuha mula sa bulaklak ng niyog.